

Лекція 7. Духовно-культурні виміри економічних кодів успішного попередження корупції.

© Макаренков О. Л., 2020

Створення нових юридичних знань потребує міцного методологічного фундаменту, тому його розроблення і вдосконалення має постійно перебувати у центрі уваги як загальної теорії правової науки, так і галузевих наук. Проблеми методології права продовжують привертати увагу правників, свідченням чого стають наукові дослідження у цій сфері. З-поміж іншого вчені активно вивчають проблеми застосування герменевтичного методу у праві.

Як відомо, слово «герменевтика» (грец. *ἑρμηνευτική* – тлумачення) походить від імені давньогрецького бога Гермеса, який тлумачив людям волю богів. Герменевтика означає мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть викривлене, пояснювати сенс чужої мови чи знака. Починаючи від часів античності, протягом багатьох століть герменевтичний метод використовувався переважно у області теології. Лише в кінці XVIII – на початку XIX ст. відомий німецький філософ, богослов і філолог Фрідріх Ернст Даніель Шлейєрмахер (1768-1834 рр.) здійснив вдалу спробу відокремлення загальної теорії інтерпретації від теології та наукову систематизацію герменевтики. Пізніше теорію герменевтики розвинули такі мислителі, як В. Дільтей, Е. Гуссерль, А. Бергсон, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, П. Рікер та інші.

У дослідженні проблеми запозичення досвіду успішної протидії корупції з країн ЄС герменевтичний метод займає одне з ключових місць. Важливим для розуміння теоретико-правового змісту і сутності такого досвіду стали принцип «герменевтичного кола» Ф. Шлейєрмахера і розроблені ним правила інтерпретації тексту. Згідно з цими правилами, ми зробили загальний огляд джерельної бази нашої наукової роботи, дослідили стиль автора у мовному і мисленому сенсі, з'ясували мету твору, виходячи зі змісту й адресата, встановили взаємозв'язок між ідеями в межах єдиної цілої концепції. При

цьому розуміння вчення здійснювалось у єдності дивінаційного (інтуїтивного) і пояснювального методів, враховуючи, що будь-яка інтерпретація виступає лише приблизним розкриттям автентичного задуму автора.

Згідно з онтологічною герменевтикою, відповіді на питання про те, чому саме таке, а не інше, явище відображено поняттям права, стає можливим, якщо “зануритись у текст сам по собі”. Адже у цьому випадку можна: а) спробувати з’ясувати, яке явище автор тексту відображав поняттям права; б) урахувати соціокультурні, інтрамовні та інші фактори, які впливають на праворозуміння як автора, так і, власне, суб’єкта розуміння (детермінанти праворозуміння на його різних стадіях); та в) привнести свій індивідуалізований соціальний досвід у процес праворозуміння й у смисл (тобто у відображення значимості, цінності) правоявища як результат цього процесу. За слушною думкою Г.-Г. Гадамера, теоретик права і юрист-практик, виявляючи розуміння права, вирішують різні завдання: перший – умоглядне, а другий – практичне. Утім розуміння правового сенсу закону вони можуть отримати різне. Адже зв’язка «суб’єктивність-реальність» не означає чогось, на кшталт «тотожності буття і мислення», а вказує на наявність якогось «єдиного активного середовища», коли одне - «суб’єктивність» - формує інше - «реальність» - і одночасно формується останньою. Тобто суб’єктивність вибудовується через вплив реальності і одночасно сама ж впливає на цю реальність, в тому числі і за допомогою пізнавальних актів.

Герменевтично зрозуміла традиція, за Г.-Г. Гадамером, передбачає плавний перехід від трансцендентного до іманентного і назад. При цьому сенс, що виникає при подібному русі, виявляється перпендикулярним самому цьому руху, і саме в ситуації виявлення «сенсу» тієї чи іншої традиції (або парадигми) проявляється точка розриву, що вимагає того, щоб людина, яка розуміє цю традицію (нехай навіть ця традиція перебуває в режимі становлення), звернулася до перегляду підстав власної рефлексії, а також підстав, що забезпечують «зчеплення» змістовного боку досліджуваного об’єкта з самим способом вилучення такого змісту - способом, який

перетворює цей зміст у думку. При цьому слід враховувати і те, що між відображуваним образом і його калькою, зафіксованої в мисленні, є прогалина (комплементарний пробілу між мікро- і макроописами об'єкту), що становить суть проблеми знаходження ланки, яка одночасно пов'язує і породжує буття зі становленням, - ланки, з якої можна було б вивести як суб'єкта, так і об'єкт пізнання. Граматичні формулювання, взяті у відриві від інших фактів і обставин стискають межі розуміння правової норми.

Вищезгадані розробники теорії герменевтики у своїх дослідженнях роблять акцент на необхідності врахування мовного стилю автора того чи іншого твору (стилістичного забарвлення і значення морфологічних, лексичних і синтаксичних мовних одиниць) у процесі здійснення тлумачення його праць. Мова виступає єдиною передумовою герменевтики. Разом з тим для адекватного розуміння мови автора, зокрема сенсу вживаних ним понять (наприклад, добродесність, історизм, верховенство правового закону, відкрите суспільство), сформульованих ним концепцій (критично-конвенціональної легітимації державної влади, відкритого суспільства та інших), теорій (скажімо, демократії, прав людини) тощо, слід отримати повне і чітке уявлення про обставини його життя.

Інтерпретація європейського досвіду анти корупційної протидії в контексті наявних цивілізаційних і культурних досягнень (у т.ч. політико-правових вчень) вимагає обов'язкового врахування особливостей світогляду націй, їхнього історичного й соціального досвіду і безпосереднього сприйняття життєвої сутності тощо.

Герменевтична проблематика завжди стає дуже актуальною в перехідні історичні епохи, коли відбуваються ґрунтовні соціальні трансформації, що супроводжуються переоцінкою цінностей. Так, ті закони і методи, які використовуються для пізнання економічних відносин, можуть не давати істинних уявлень про державу і право. І якщо в сфері економіки певні прогнози допустимі та необхідні, то в політико-правовій сфері вірогідність прогнозів

буде значно меншою, а їх застосування, як правило, недоцільне, а подекуди і небезпечне.

Публічною владою корумпованого суспільства порушуються права і свободи людини, а тому зникає його творча і соціально-активна частина, що спричиняє уповільнення соціального розвитку. Суспільство такого типу розвивається в рамках численних норм, у яких дуже детально визначені правила поведінки, що пригнічує творчість громадян. Раз і назавжди визначивши для всіх своїх членів зміст і форму їхньої діяльності, корумповане суспільство залишається індиферентним до всіх інших можливих проєктів. Своє майбутнє це суспільство визначило, а шлях до нього обґрунтувало, про нього всі знають і до нього всі прагнуть. При цьому коригування встановлених у ньому планів розвитку виключається або допускається в мінімальному обсязі і тому не має суттєвого значення для громадян. Таким чином, воно перетворюється на зрозумілу і прогнозовану, а, отже, вразливу систему, яка протидіє всьому, що намагається її змінити.

Водночас плани повинні бути м'якими за структурою для того, щоб їх можна було вчасно змінити, адаптувавши до нових вимог історичного часу. Це можливо успішно зробити за умови, якщо суспільство набуло ознаку відкритості. Ознайомлення з історією створення дає змогу краще побачити єдність та композицію досвіду й ухвалених рішень, а також визначити мотивацію їхнього автора і ключові тези доводів.

Використання герменевтичного методу забезпечило протидію безнастанному вторгненню романтичного тлумачення досліджуваної нами концепції доброчесності і скептичної суб'єктивності визначення перспектив її застосування на практиці. Адже цей метод уможливорює виявити, з-поміж інших аспектів концепції, її правовий бік – сукупність тих правових механізмів, що пронизують усю структуру суспільства і забезпечують його відкритість.

При цьому вирішальну роль щодо можливостей адекватної інтерпретації наукових процесів і явищ відіграє рівень освіченості інтерпретатора.

Демократична система забезпечує механізм взаємодії громадян з державою, яка сприймає позитивну активність власних громадян, а вони, в свою чергу, використовують державу як особливий соціально-політичний інструмент, що здатний забезпечити їм нормальне функціонування і розвиток. Перспективою такої взаємодії стає подальше посилення контролю відкритого суспільства над державою і формування власних інтересів з орієнтацією на конструктивну взаємодію з нею.

Таким чином, герменевтичний метод став одним із основних методів дослідження правового аспекту концепції доброчесності ЄС. Застосування цього методу дозволяє інтерпретувати думки вчених і законодавство таким чином, щоб встановити внутрішню логіку і правові елементи, характер зв'язків між складовими частинами цілого і необхідність удосконалення правових механізмів підтримання доброчесності суспільства. При цьому завдяки герменевтиці вдалося дати таке тлумачення, яке відповідає вимогам нашого часу, змінам ідеології і, зокрема, правосвідомості під впливом різних матеріальних (економічних, соціальних, політичних) і духовних чинників розвитку суспільства. Дотримуючись правил герменевтики, ми реконструювали історичний процес формування концепції доброчесності ЄС.

1. Синергетичні детермінанти доброчесності у публічно-правових відносинах України та ЄС.

Когнітивні можливості відносно предмету дослідження прямо пропорційні обраній методології наукового пізнання, що розгортається на тлі усталених теорій верховенства права і свободи людини, праворозуміння, відкритого громадянського суспільства та правової держави, а також інших суміжних вчень, концепцій, принципів, концептів тощо, де інтегруючими конститутивними ознаками вчень про ці феномени є синтез духу і матерії права. Наукове обґрунтування антикорупційних правил виключає будь-які політичні або інші неправові обґрунтування, а, особливо ті, що не ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. Ненауковість, реферативність або

редуціювання теоретичних положень згаданих у дослідженні нівелюється через урахування усіх суттєвих елементів, їхньої взаємодії між собою та із зовнішнім середовищем. Зрозуміти наявну синергію правових ситуацій та реальності, максимально можливим чином прорахувати їхні непередбачуваність та непевність, скерувати у напрямку соціального прогресу за посередництва зрозумілих і чітких правових норм, що елімінують із суспільних відносин феномен недоброчесності, уможлиблює синергетичний методологічний підхід. Саме поняття «підхід» є загальноприйнятим у сучасній соціальній науці з середини 60-х років, що визначаємо як спосіб організації пізнавального процесу в конкретній науці, що фіксує не тільки інструментальну сторону пізнання, але й світоглядну, загальнотеоретичну.

Терміном «підхід» у контексті характеристики методологічного дискурсу онтології права позначаємо світоглядну знань, вихідну епістемологічну позицію суб'єкта пізнання з відчуття, сприйняття, осмислення, перетворення та передачі суттєвої інформації, детерміновану його психічними властивостями та соціалізацією. Концептуальною основою синергетичного методологічного підходу правопізнання стають свідомо обрані концепти (нові смисли та інтерпретації, продуковані людським мисленням, які неможливо виразити наявними лексичними інструментами) й поняття (логічні та раціональні) як концентрований вираз системи ідей, уявлень, думок, переконань про право, властивих унікальній природі людини. поняття недостатньо для відображення структур. Саме як системне явище сприймається право. Наприклад, у правовій доктрині використовуються поняття «система права» і «правова система». Їхнє виокремлення наслідок застосування системного методологічного підходу до формулювання достовірних знань про право, а саме: концептів «нормативність» для структурування відомостей про систему права нації (держави) й «цілісності» – взаємні відношення як нормативних, так й позанормативних елементів різних сфер правової реальності. Розкриття системних явищ у динамці,

встановлення та оцінка впливів нових складових правових явищ уможлиблює синергетичний метод наукового пізнання.

Застосування синергетичного методу засноване на розумінні того, що зміст як соціальної природи людини, так і суспільних відносин не однаковий й мінливий. Будь-яке стійке відношення (координація, суперординація, координація чи підпорядкування) факторів у праві – це реальність, яка є або може бути сформульована як наукове узагальнення або як науковий закон. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку більш глибоко пояснюють суб'єктивний чинник у державно-правовому житті суспільства, дозволяють поряд з причинно-наслідковими зв'язками враховувати і випадкові, вірогідні зв'язки. Відповідно методологічні ідеї синергетики дозволять краще зрозуміти різні процеси самоврядування і управління в державно-правовій сфері, особливо за умов розвитку демократичних засад.

Синергію факторів розвитку корупційних відносин характеризуємо за параметрами, а саме: порогового значення осіб, які порушують закон з мотивів недоброчесності; верховенство права; кількості рівнів публічної влади, вражених корупцією; тенденцій переходів з одного рівня на інший; безперервності корупції, її експансивності; хаосу; наявність антикорупційної інфраструктури; якості такої інфраструктури – достатність, порядність тощо; та ін.

З таблиці вбачається, що шлях від правопорядку до корупційно детермінованого (суттєво підсиленого) хаосу опосередкований ігноруванням множинності розвитку, подальшого розкладання на складові та їхнього розвитку й розкладання і т. д. кожної з наведених ланок (точок можливих розгалужень, їхніх ступенів, тривалості, затримок, нерівномірності тощо). У цих синергетичних взаємозв'язках доброчесність й професійність самих суддів, правоохоронців та інших доброчесних громадян стає недостатнім ресурсом, якщо правова система і/або інша частина суспільства не працює у напрямі протидії корупції, ізолюючи таким чином правосвідомість й добрі

наміри суб'єктів антикорупційної інфраструктури. Верховенство право у боротьбі з корупцією досягається спільними та переважаючими силами носіїв культури права (справедливості) *homo juridicus* (людей, чії психологічні механізми дозволяють створювати норми права і реалізовувати їх, ухвалювати правові рішення та підкорятися їм, створюючи та сприймаючи юридичне як обов'язкове, необхідне, суттєве, системне, стійке тощо).

Перманентні соціальні трансформації не вичерпуються змінами ідеологічних гасел та розмовами про свободу, прогрес, демократію, складаючи по суті незмінну егоїстичну природу людини. Відповідно у межах парадигми неспростовних переваг сучасної правової доктрини про відповідальну демократію та стійкий розвиток, змістовної пропаганди сучасних владних еліт та антроповимірної роботи створених ними управлінських інститутів, які спираються на загальнолюдські цінності в своїй професійній діяльності, будь-то правоохоронний чи інший органі публічної влади. Сучасні умови розвитку передбачають максимальне врахування конструктивної енергії (волі, розуму і почуттів) кожного. Інакше прогрес не відбувається. На додаток до вільної дії, інерції та розподілу правової енергії людини синергія правових зв'язків зумовлена абстрактністю відносин між сучасними людьми, що виявляє тенденцію до зростання; послабленням цивілізаційної самодостатності пересічної людини з одночасним посиленням її залежності та підвищенням вразливості до різноманітних ризиків через широке використання інформаційних та інших інноваційних технологій.

Суспільні відносини із забезпечення добросовісного відношення до своїх трудових обов'язків і прав, постають як історично суперечливі, складні, багаторівневі і, разом з тим, цілісний феномен, що тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними відносинами у сферах загальнонаціональної політики, економіки, культури тощо. Власне цілісність правового регулювання доброчесності забезпечується через встановлення ідеї верховенства права та похідних від неї принципів, на підставі яких відбувається різновекторна самоорганізація людей у функціонально чітко працюючу систему. Якщо за

системного методологічного підходу явище корупції піддається традиційним формам логічного осмислення, у т. ч. засобами історичної логіки, герменевтики і формально-догматичного методу, то синергетичний методологічний підхід виявляє очікуваний ефект через загальне у приватному (лат. *inductio*), де обидва показники можуть бути неоднорідні, варіативні, а їхнє розуміння дозволяє з'ясувати сутність нової закономірності (загального) та її диференційованих проявів у діяннях людей. Обраним способом долаємо вже відомі рамки соціальних регуляторів змісту і процедур профілактики корупції. Раніше невідомі (нові) правила стають результатом синергії релевантних суспільних відносин, зміст яких корегуємо відповідно до конструктивної природи цієї соціальної емерджентності (от англ. *emergent*). Ця якість, зумовлюючи у цілому ефективність антикорупційної системи управління, відсутня у її окремих елементів. Критерієм вдалого застосування досліджуваного методу як на етапі нормопроекування, так й на етапі реалізації норми права, у т. ч. шляхом правозастосування судами і публічною адміністрацією, стає дієвість у реальних суспільних відносинах, що обумовлює утвердження доброчесності і соціальне схвалення людей, поведінка яких втілює прогрес.

Розкриття логіки мінливих, транзитивних, тільки сформованих елементів антикорупційних трансформацій публічного права відбувається через методологічний інструментарій синергетики. Зміни антикорупційних норм цієї сфери права оцінюються як складнопрогнозовані і нестабільні, з численною кількістю кризових процесів та станів, що складає суть специфічних рис досліджуваного нами об'єкта. Питання про ступінь застосовності в юридичній науці ідей синергетики уявляються однією з методологічних проблем у сучасному правопізнанні постмодерністської епохи, де відбувається відхід від традицій, втрата зв'язку з класичними школами і вже раніше накопиченого методологічного досвіду, компенсуванням відсутності самостійного розвитку власне гуманітарної методології запозиченими дослідницькими технологіями з негуманітарного

сектора досліджень, а також нестійкістю термінологічної мови у сфері гуманітарних наук і часткова втрата культури користування традиційними поняттями й категоріями. Методологія синергетики виявляється на світоглядному рівні, де правосвідомість і праворозуміння спираються на взаємозв'язок, що будується на принципах логічного становлення, здатності виявляти проміжні стани об'єкта і локальної непередбачуваності. При цьому другорядного значення набувають гносеологічні установки, що спрямовують мислення на пізнання класичних форм об'єктів, які досягли рівня, коли закономірність їхнього зародження, становлення і розвитку виявляється в максимальній мірі і через пізнання його зрілого стану.

Методологічна синергія дозволяє отримати якісно нове уявлення про добродесні стани і процедури перебігу суспільних відносин, усталених у моральній основі та нестійких у надбудові перекручень правових регуляторів. Постійні перетворення підсистем публічного права та відносин з його добродесної реалізації, обумовлені впливом чинників не тільки необхідного, але і випадкового характеру. У рамках синергетичного підходу на цьому увага акцентується. Домінантою стає перманентна динаміка (становлення) антикорупційного механізму правового регулювання через накладення внутрішніх і зовнішніх, протидіючих та взаємодіючих засад; на службовому призначенні цих регуляторів по відношенню до суспільства, цільовій установці функціонування усієї правової системи, виходячи з її трансцендентних основ – забезпечення цілісності соціуму силою дії своїх системно побудованих нормативних установок. Обираючи серед множини випадковостей ті явища, що мають суттєве значення, ресурсами методу вирішуємо проблему відбору актуальних для прогресу суспільства моделей правовідносин у секторі профілактики корупції та боротьби з нею.

Добросовісність, добродесність, добродесність та інші подібні оцінки поведінки людей за своєю природою передбачають, що дії правозастосовників наштовхуються на низку неформалізованих, оціночних понять. «Чинники порядності» (чесність, правдивість, вірність, щирість, доброта, принциповість,

чуйність, справедливість, делікатність, вихованість, почуття власної гідності, безкорисливість, патріотизм, скромність, духовність та ін.) регулярно відтворюються також в одному смисловому ряду з іменами порядності, доброчесності, функціонуючи, по суті, як їх синоніми. Онтологія сповнених цими поняттями соціальних регуляторів і моральний вибір учасників корупційної справи, їхні цінності, інтереси і потреби та інші елементи складних процесів ефективного впливу на зазначену поведінку відповідних антикорупційних норм (трудового, адміністративного і кримінального права) вдало розглядаються за допомогою понять порядок/хаос, подія/діяння, ентропія/ефективність, біфуркація/ламінальність в рамках методологічного апарату синергетичного підходу і/або пов'язаних із ним опозицій діалектичної та формальної логік.

Синергетичні модуси підказують варіанти для найбільш прийняттого рішення антикорупційного врегулювання суспільних відносин. Нові явища матеріального світу і/або вже відомі блага, їхній взаємовплив дають різні підстави для дії норм права, що покликані гарантувати доброчесність людини. При цьому небезпека ентропії права виражається у всякій нестійкості, дезорганізації і нестабільності, які систематично виникають у процесах функціонування і внутрішньої самоорганізації його формально вираженої частини на рівні законодавства і судової практики, а також у відсутності ентропійно-синтропійного балансу у зазначеній сфері, що характеризує напрям і міру незворотності протікання самовільних процесів і відсутності мультиплікативного росту антикорупційного публічно-правового регулювання, а саме: зловживання публічною владою, незаконного збагачення, втратою економічного потенціалу, соціальної захищеності тощо. Флуктаційні ефекти цих проблем руйнують правопорядок, виключаючи посилення зв'язності та організаційно-функціональної взаємодії складових елементів правової системи, синхронність циклів правотворення, правореалізації та право охорони/захисту; узгодження та гармонізацію

параметрів національних умов розвитку із зовнішніми стандартами вищого класу, наприклад, ЄС, та інших керуючих прогресом імпульсів.